

УДК 93(092):340.12

ПОЛІТИЧНІ І ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ КЛОДА-АДРІАНА ГЕЛЬВЕЦІЯ

**Л.С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті викладено політико-правові погляди Клода-Адріана Гельвеція щодо впливу соціального середовища та виховання на розвиток держави, законодавства й права; наголошується на рівності всіх перед законом, та обґрунтовується думка вченого, як за допомогою м'яких законів можна керувати народом, що складається з власників, які становлять основу могутньої держави.

Держава, народ, суспільний договір, закони, приватна власність.

До Європейської політико-правової палітри належать погляди К.А. Гельвеція. Будучи філософом-матеріалістом світового масштабу, Гельвецій не міг залишити поза своєю увагою такі поняття, як держава, право, закони. Досліджуючи питання розумових здібностей, виховання, вчений доводить їх вплив на формування та функціонування держави. Дане питання не втратило своєї актуальності. Нам слід використати творчий доробок К.А.Гельвеція для формування власного юридичного світогляду.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу, узагальнення й критичного переосмислення всіх доступних опублікованих матеріалів дослідити політично-правові погляди К.А. Гельвеція, визначити вплив соціального середовища на державу, право, закони, з'ясувати, яким чином приватна власність впливає на рівень злочинності в державі, розкрити суть ідеальної держави за Гельвецієм.

Клод-Адріан Гельвецій (1715–1771) – французький філософ-матеріаліст, який належить до основних представників Просвітництва у Франції. Він був членом гуртка Дідро і Гольбаха. У 1758 р. опублікував книгу «Про розум». Книга була заборонена владою і навіть спалена. Основні ідеї її Гельвецій розвинув у книзі «Про людину, її розумові здібності і її виховання», опублікованій вже після його смерті (1773) [6].

Свої міркування про державу, право, закон і особу він будував на визначенні ролі соціального середовища в житті людини. Гельвецій стверджував, що характер людини детермінований соціальним середовищем, політичними і правовими установами.

Вчений підкреслював, що люди від природи мають однакові розумові здібності, а розумова нерівність – наслідок різного виховання. Причину нерівності він вбачав у різних умовах життя та різному вихованні [4, с. 185; 5].

При цьому Гельвецій був переконаний, що клімат зовсім мало впливає на розум. Він наголошував на тому, що розумова нерівність людей залежить і від форми правління в їхній країні, і від більш-менш щасливою епохи, в яку вони народилися, і від отриманого ними виховання, і від більшого чи меншого бажання висунутися, і, нарешті, від ступеня висоти й плідності тих ідей, які вони зробили предметом свого вивчення [2, с. 143; 4, с.185].

Гельвецій наголошував на тому, що лише тоді можна сподіватися змінити погляди народу, коли буде змінено його законодавство, і що реформу моралі слід почати з реформи законів. Вчений підкреслював, що народна маса рухається тільки силою закону.

Справа мораліста, стверджував Гельвецій, вказати закони, виконання яких забезпечить законодавець, наклавши на них печатку своєї влади. Відраза більшості людей до чесноти, вказував Гельвецій, не є наслідком порочності їх натури, а становить наслідок недосконалості законодавства. Закони спонукають людей до пороків, оскільки ті поєднані з насолодою. Велике мистецтво законодавця, на думку вченого, полягає в тому, щоб роз'єднати їх так, щоб вигода, яку має лиходій зі злочину, не відповідала б тому покаранню, яке на нього чекає в разі скоєння злочину. Мислитель вказував на те, що серед багатих людей, які в більшості менш добродішні, ніж бідняки, рідше зустрічаються злодії і вбивці, тому, що користь від злочинства для багатих завжди була співмірна ризику покарання [3, с. 214].

За допомогою м'яких законів, стверджував Гельвецій, можна керувати народом, що складається з власників. Для ліквідації злочинів тут вистачить часткової чи повної конфіскації майна. У германців, галлів і скандинавів єдиним покаранням за різні правопорушення були більш-менш великі штрафи [4, с. 316].

Що ж стосується бідняків, то для них ця невідповідність, на думку Гельвеція, була значно менша, адже вони знаходилися, так би мовити, в стані рівноваги між проступком і добродішною поведінкою. Бідними можна було керувати лише за допомогою суворих законів [2, с. 234]. Якщо людина бідна, якщо її не можна покарати, наклавши пеню на її майно, то залишалося покарати її як особистість, – звідси джерело тілесних покарань. Ці покарання, що накладалися спочатку на бідняків, з часом розповсюджувалися і на власників. Це призвело до того, що всі громадяни стали підкорятися кривавим законам [4, с. 316].

Гельвецій наполягав на тому, що закони мають встановити певний мінімум власності для всіх громадян, цим вони застерезуть бідняків від жахів злиднів, а багатіїв – від бідунів, від нудьги [4, с. 324]. Вони мали зробити всіх більш щасливими. Гельвецій був противником занадто різкої майнової нерівності.

Принцип майнової рівності він вважав не лише нездійсненним, але й шкідливим, загрозливим як для суспільства, так і для людини. Люди можуть бути рівними в своїх інтелектуальних і моральних здібностях. Саме тому вони мають бути рівними перед законом і не більше. У всіх же інших вимірах Гельвецій обстоював індивідуалізм і розумне прагнення

людини до щастя, яке може бути досягнуто в суспільстві, очолюваному «освіченим монархом».

Кількість власників, розмірковував Гельвецій, в будь-якій державі дуже мала порівняно з числом її жителів, тому навіть ліквідація податків не позбавить останніх від злиднів. Єдиний засіб покращити їх становище полягає в тому, щоб встановити податок на державні домени чи на церковні володіння, витратити суми, що одержали від цього, на купівлю невеликих ділянок: надавати їх щорічно найбільш бідним сім'ям, збільшуючи таким чином з кожним роком кількість власників [4, с. 384].

Припустимо, розмірковував Гельвецій, що кожний громадянин держави володіє певною власністю. Бажання зберегти її є, безперечно, спільним бажанням нації. Пограбування в цій державі рідкісні. Нехай, навпаки, більшість позбавлена тут власності.

Тоді пограбування стає спільним бажанням цієї ж нації. Чисельність розбійників збільшується. Коли цей дух пограбування широко розповсюджується, він часто призводить до насильницьких дій [2, с. 317].

Споглядання розкошів збільшує страждання бідняка, наголошував Гельвецій, однак багаті, знаючи про це, не обмежують своїх розкошів. Навіть государі, веде далі мислитель, мало зважають на це. У своїх підданих вони бачать тільки жалюгідне бидло, і якщо вони годують його, то це тому, що в їх же інтересах збільшити його чисельність. Усі уряди говорять про збільшення населення. Але в яких державах слід збільшити його? В тих, громадяни яких є щасливими. Збільшувати народонаселення в державі з поганою формою управління – це означає створити жорстокий план збільшення тут чисельності нещасних; це означає – добути тиранії нове знаряддя закабалення нових націй і перетворити їх також на нещасних; це означає збільшувати страждання людства [4, с. 430].

Вчений вважав, що відсутність добрих законів розпалює усюди прагнення до великих багатств [4, с. 385].

Мислитель довів, що злодії мають закони, і мало хто з них ті закони порушує, бо вони одне за одним доглядають і одне одному не довіряють. Закони все роблять. Він наполягав на тому, що необхідно встановити такі закони, які б відповідали загальним інтересам [4, с. 124]. Слід прийняти такі закони, які могли б об'єднати інтереси більшості мешканців з інтересами батьківщини [2, с. 313].

Так він виводить, що до порушників закону, до злочинців слід застосувати покарання, за добросовісну поведінку громадян треба винагороджувати.

Покаранням за злочини, на його думку, може бути смерть або ж ганьба та презирство. Вчений наголошує на тому, що презирство є дієвим видом покарання у вільних і добре керованих країнах. У подібних країнах покарання громадським презирством – жорстоке покарання, і його бояться. Його достатньо, щоб змусити сильних світу виконувати свій обов'язок. Страх перед презирством робить їх справедливими, діяльними, працелюбними [4, с. 564–565].

Вчений наголошував на тому, що у державах, де влада карати і нагороджувати належить тільки закону, де служать лише йому, добросовісні

люди завжди відчували себе під його захистом, засвоювали ту сміливість і твердість душ, а в країнах деспотичних, життя, майно і свобода залежали від примхи і свавілля однієї людини – правителя [4, с. 508].

Гельвецій в своїй праці «Про людину» доводить, що народи, які стогнуть під ярмом необмеженої влади, можуть мати лише короточасні успіхи, тільки спалахи слави; рано чи пізно вони підпадуть під владу народу вільного і заповзятливого. Але якщо навіть припустити, що вони будуть позбавлені цієї небезпеки в силу виняткових обставин і становища, то досить поганого управління, для того щоб їх зруйнувати, обезлюдити і перетворити на пустелю.

Нещастя людей і народів, на думку Гельвеція, визначається недосконалістю законів, тому необхідно прийняти справедливі закони, які гарантували б деякий мінімум власності для всіх громадян, скасувавши тим самим поділ людей на два класи, один з яких живе у злиднях, а інший наситився різними надмірностями. Він вважав, що реформування соціального життя може бути здійснене за допомогою тривалих, «безперервних і непомітних» змін законодавства.

Гельвецій твердив, що суспільне середовище створюється існуючим законодавством. Він зазначав, що законодавство визначається пануючими в суспільстві ідеями. Мислитель поділяє ідеї на корисні, шкідливі й байдужі. Люди діють згідно з корисними, вигідними їм ідеями. Сокровенна причина суспільного розвитку, вважав вчений, укорінена в інтересі та себелюбстві. На його думку, з двох почуттів любові до задоволення і відрази до страждання виникає третє почуття любові до себе. Саме любов до себе, він вважав, первинним імпульсом всіх дій людини. Любов до себе породжує у свою чергу пристрасті, прагнення до щастя та інтереси. Ідея Гельвеція про те, що в діяльності людей, спрямованої на самозбереження і придбання життєвих благ, слід шукати ключ до пояснення соціальних процесів, була теоретично перспективною для свого часу.

Звідси він робить висновок, що створення справедливого суспільного устрою можливе лише за умови правильно зрозумілого себелюбства, поєднання індивідуального інтересу з суспільним. Люди за своєю природою – егоїсти. Але в їх особистих інтересах – рахуватися з суспільними інтересами, дотримуватись принципу розумного егоїзму, діяти в інтересах держави, народу.

Він стверджував, що страх примушує людей бути справедливими до інших. Це стосується і народів у цілому. Вони дотримуються договорів, доки бояться один одного, доки між ними існує рівновага сил. Порушується рівновага – і сильніша держава безсоромно порушує свої обов'язки. Гельвецій вважає, що любов до влади за будь-якого правління є однією з сил, що спрямовує людські вчинки. Ні єдиноначальне правління, тобто необмежена монархія, ні обмежена монархія чи олігархія, за яких влада перебуває в руках певного числа людей, не являють собою ідеальної форми правління. Деспотизм має місце і в першому, і в другому випадках. За цих двох форм правління зовсім неможливо, щоб любов до влади виховувала справедливих і добрих громадян [4, с. 202–206; 1].

На думку Гельвеція, любов до влади при будь-якій формі правління є єдиним рушієм суспільства [4, с. 202]. У деспотичних державах цим рушієм є страх, у монархічних державах – честь, в республіках – доброчесність [4, с. 202]. Розглядаючи форми правління, Гельвецій вважав, що лише при правлінні всієї нації задовольняється благо найбільшої кількості людей. Бо саме при такій формі правління влада розподілена між всіма класами громадян [4, с. 205]. Однак така форма правління не підходить для великих держав. Для них найкращою формою буде освічений абсолютизм.

У політичному розумінні К. Гельвецій наполягав на рівності всіх перед законами, свободі слова, думки, совісті, а ідеалом державного устрою вважав федеративну республіку народів [1].

Народ, за вченням Гельвеція, хоча він і носить одне й те ж ім'я, складається з багатьох різних народів, інтереси яких є більш-менш суперечливими.

Виходячи з викладеного вище, Гельвецій витворює власний еталон держави майбутнього. У державі майбутнього має бути таке законодавство, за якого б не виникало потреби в грошах. Саму бідність мислитель називав причиною заздрості, ненависті та злочинності. Він, так само як і більшість просвітителів, вважав просвіту підґрунтям добробуту держави й окремих громадян. Наголошував на тому, що щастя й могутність держави пропорційні розвиткові освіти, невігластво породжує недосконалі закони, а недосконалі закони призводять до збільшення пороків. Щоб знищити невігластво, треба зайнятися докорінною перебудовою просвіти. Майбутнє суспільство Гельвецій бачив як спільноту громадян, щастя і добробут яких співмірні з їх особистим талантом, енергією та підприємливістю, наголошуючи, що принцип приватної власності був і буде наріжним каменем великої суспільної споруди.

Розглядаючи федеративний устрій держави, мислитель висловлювався за поділ країни на певну кількість маленьких республік, що користуються самоврядуванням щодо внутрішніх справ і посилають делегатів до верховної ради, яка вирішує питання загальнодержавної політики.

У своїй політичній програмі Гельвецій пропонував поділити Францію на тридцять республік з рівними територіями. Законодавча влада мала функціонувати на рівні федерації, а на нижчому рівні – виконавча влада, що формувалася б шляхом виборів. У цих республіках мали бути однакові закони, які б забезпечували свободу. Кожна республіка повинна мати своїх виборних посадових осіб і власну поліцію. Верховний представницький орган союзу мав складатися з делегованих від кожної республіки чотирьох депутатів. До його компетенції мали входити загальна політика і ведення війни. Він повинен був наглядати, щоб закони в республіках змінювалися тільки зі згоди всіх [1].

Отже, підбиваючи підсумки, можемо сказати, що погляди Гельвеція були прогресивними для свого часу і частково втілені в актах Великої французької революції. Ідеями Гельвеція надихалися послідовники його поглядів у XVIII столітті.

Держава, за вченням Гельвеція, являла собою закономірний продукт суспільного розвитку, основу якої становили особисті інтереси людей. Вчений наполягав на тому, що в державі повинно бути таке законодавство, за якого б не виникало потреби в грошах; збереження власності вважав моральним благом держави. У бідності вбачав причини заздрості, ненависті та злочинності. Він, так само як і більшість просвітителів, вважав просвіту підґрунтям добробуту держави й окремих громадян. Дотримувався думки, що щастя й могутність держави пропорційні розвиткові освіти, невігластво породжує недосконалі закони, а недосконалі закони призводять до збільшення пороків. К. Гельвецій наполягав на рівності всіх перед законами, свободі слова, думки, совісті, а ідеалом державного устрою вважав федеративну республіку народів. Розглядаючи форми правління, Гельвецій вважав, що лише при правлінні всієї нації задовольняється благо найбільшої кількості людей.

Список літератури:

1. Безродний Є.Ф. Історія політичних вчень : навч. посіб. [Текст] / Є.Ф. Безродний, О.І. Уткін. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 432 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookmeta.com>
2. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання ; пер. з франц. В. Підмогильного [Текст] / К.А. Гельвецій. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
3. Гельвецій. Сочинения : в 2-х т. / К.А. Гельвецій ; сост., общ. ред. и вступ. статья Х.Н. Момджяна [Текст]. – М. : Мысль, 1973. – Т. 1. – 647 с.
4. Гельвецій. Сочинения : в 2-х т. / К.А. Гельвецій ; сост. и общ. ред. Х.Н. Момджяна [Текст]. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. – 687 с.
5. Силин М.А. К. А. Гельвецій – выдающийся французский философ-материалист XVIII в. – М., 1958 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru>
6. Гельвецій К. А. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://all-filosof.ru>

В статье изложены политико-правовые взгляды Клода-Адриана Гельвеция о влиянии социальной среды и воспитания на развитие государства, законодательства и права; отмечается равенство всех перед законом и обосновывается мысль ученого, как с помощью мягких законов можно управлять народом, состоящим из владельцев, составляющих основу мощного государства.

Государство, народ, общественный договор, законы, частная собственность.

The article presents the political-legal views of Claude-Adrian Helvetius on the impact of a social environment on the development of the state, the Laws and Rights; it is accented the equality before the law and examined an opinion of the scientist how with the help of both soft laws people can be controlled, which consist of the owners of that powerful state.

State, people, social contract, law, private property.